

ЎТМИШГА НАЗАР

2 МАХСУС СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ
СПЕЦИАЛЬНЫЙ НОМЕР 2

LOOK TO THE PAST
SPECIAL ISSUE 2

ТОШКЕНТ-2023

Бош мухаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Муртазаева Рахбар Хамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Бош мухаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Джураева Нилуфар Далибаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ | EDITORIAL BOARD

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори,
профессор, академик,
Ўзбекистон Миллий университети

Бобожонова Дилором Бобожонова
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон жаҳон тиллари
университети

Юнусова Хуршида Эркиновна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Кебадзе Мадонна
тарих фанлари доктори,
Телави давлат университети

Аширов Адхам Азимбаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Агзамова Гулчеҳра Азизовна
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Бурдиашвили Майя
тарих фанлари доктори,
Телави давлат университети

Кожақеева Ляззат Темировна
тарих фанлари доктори, доцент,
Хотин-қизлар давлат педагогика
университети

Ульжаева Шохистахон Мамажоновна
тарих фанлари доктори,
Тошкент кимё - технология институти

Дорошенко Татьяна Ивановна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Бабаджанова Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон давлат жаҳон
тиллари университети

Ширванова Тарана Амирага кызы
тарих фанлари номзоди, доцент,
Азербайджон давлат
иқтисодиёт университети

Гофоров Шокир Сафарович
тарих фанлари доктори, профессор
Самарқанд давлат университети

Эргашева Юлдуз Алимовна
Тарих фанлари доктори, профессор,
Қариш муҳандислик-иқтисодиёт
институти

Теймураз Ахалмосулишвили
тарих фанлари номзоди, профессор,
Телави давлат университети

Халикова Рахбар Эргашевна
тарих фанлари доктори, профессор,
Тошкент давлат техника университети

Ишанходжаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Эшов Боходир Жўраевич
тарих фанлари доктори, профессор
Қариш давлат университети

Маҳкамova Надира Раҳмановна
тарих фанлари доктори, профессор,
Тошкент ахборот технологиялари
университети

Абдуллаева Яхшибека Атамуратовна
тарих фанлари доктори, доцент,
Нукус давлат педагогика институти

Мустафаева Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари доктори
Ўзбекистон Фанлар академияси

Ерметов Аваз Абдуллаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Джоробекова Айнуэр Эшимбековна
тарих фанлари номзоди, профессор,
Қозоғистон дипломатия академияси

Раҳмонкулова Зумрад Бойхуразовна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Расулов Абдуллажон Нуриддинович
тарих фанлари доктори, профессор
Наманган давлат университети

Ковалев Борис Николаевич
тарих фанлари доктори, профессор
Санкт-Петербург Тарих институти

Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Ауанасова Алима Мусировна
тарих фанлари доктори, профессор,
Қозоғистон давлат тарихи институти

Бегалинова Калимаш Капсамаровна
фалсафа фанлари доктори, профессор,
Қозоғистон Миллий университети

Хайдаров Муродилла Махмудалиевич
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Алнева Лале
тарих фанлари доктори,
Озарбайжон давлат университети

Санпова Камола Давляталиевна
тарих фанлари доктори, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Исмаилова Алмаз
тарих фанлари доктори,
Догистон мустақил университети

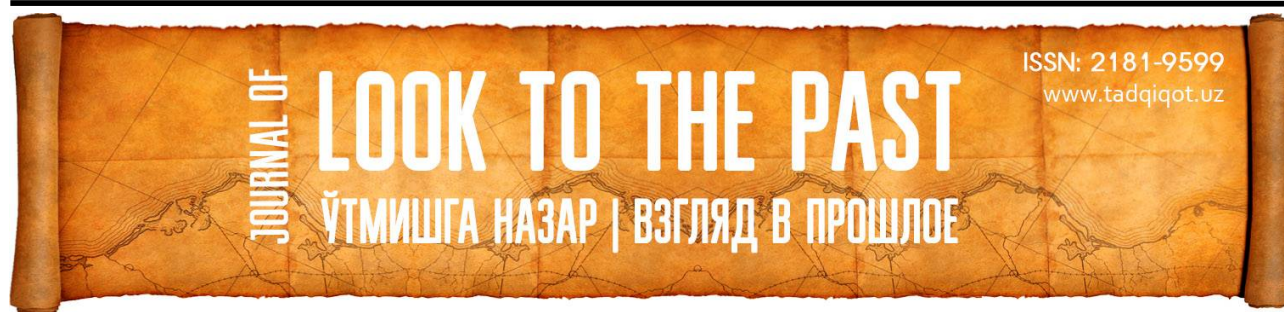
Иноятова Диларам Маниглиевна
Тарих фанлари доктори (DSc)
Ўзбекистон Миллий университети

Одилов Абдор Анварович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Толибоева Нодира Одилжоновна
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон
жаҳон тиллари университети

1. Шохистахон Мамажоновна Улжаева ЎРТА ОСИЁ ТАРИХИНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИГА ОИД БАЪЗИ МУЛОҲАЗАЛАР.....	5
2. Abduraxmon Abdumo‘minovich Abduxalimov NAMANGAN VILOYATIDAGI QISHLOQ VRACHLIK PUNKTLARINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI.....	11
3. Нурбек Аллабергенов ЎРТА ОСИЁНИНГ СУҒДИЙ ЁЗУВЛИ ТАНГАЛАР ТАРҚАЛГАН ТАРИХИЙ-ГЕОГРАФИК ВИЛОЯТЛАРИ ТЎҒРИСИДА.....	17
4. Рафикжон Сотволдиевич Атаханов XIX АСР ОХИРИ XX АСР БОШЛАРИДА ФАРҒОНА ВОДИЙСИ ҚОРАҚАЛПОҚЛАРИ ДЕҲҚОНЧИЛИК АНЪАНАЛАРИ.....	22
5. Ғулом Жуманазарович Ахмедов ЎРТА ОСИЁДА ИЛК ТЕМИР ВА АНТИК ДАВРДА КОНЧИЛИК.....	28
6. Акбар Давурбаевич Бабабеков ТУРИЗМ АНТРОПОЛОГИЯСИНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ЁНДАШУВЛАРИ ВА МУАММОНИНГ ЎРГАНИЛИШ ТАРИХШУНОСЛИГИ.....	34
7. Mexriniso Olimnazarovna Begalieva D.N.LOGOFET ASARLARIDA SUG‘ORISH TIZIMIGA OID MA’LUMOTLAR (Surxon vohasi misolida).....	40
8. Элбек Алишерович Ботиров ТУРКИСТОН АССР БОЖХОНА ТИЗИМИДА СОВЕТ ҲОКИМИЯТИНИНГ БОЖ-ТАРИФ СИЁСАТИ.....	45
9. Azad Xasanovich Vaisov MUSTAQILLIKNING ILK YILLARDA XORAZMDA IJTIMOY-EKOLOGIK VAZIYATNI SOG‘LOMLASHTIRISH MASALALARI.....	50
10. Расулжон Раҳимбаевич Дусчанов ЎЗБЕКИСТОН ССРНИНГ ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИДАН КЕЙИН ДАВЛАТ БЮДЖЕТИ ТАРИХИ.....	56
11. Муйсин Тура ўғли Дусалиев ҚЎҚОН ХОНЛИГИНИНГ ЎЗБЕК ХОНЛИКЛАРИ БИЛАН ЎЗАРО СИЁСИЙ АЛОҚАЛАРИ ТАРИХИ.....	63
12. Ойбек Ахмед ўғли Исаев ТЕРМИЗ ҲАЙВОНОТ БОҒИ ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИДАН КЕЙИНГИ ЙИЛЛАРИДА.....	72
13. Фарходжон Одилжонович Исматуллаев ТАЪЛИМ СОҲАСИДАГИ ХАЛҚАРО ҲАМКОРЛИКНИНГ РИВОЖЛАНИШИ.....	78
14. Elyorjon Zokir o‘g‘li Karimov XX ASR 60-YILLARI QASHQADARYO VILOYATI TARIXIGA BIR NAZAR.....	84
15. Гулмира Чориевна Каттаева ТИЛЛАБУЛОҚ ТАҚИНЧОҚЛАРИ ТУРЛАРИ.....	90
16. Фирюза Мухитдинова Абдурашидовна БЕРУНИЙНИНГ ИЖТИМОЙИЙ-СИЁСИЙ ҚАРАШЛАРИДА ХАЛҚ ФАРОВОНЛИГИ ВА ИНСОН ҚАДРИ МАСАЛАЛАРИ.....	96
17. Акмал Менглибоев СУРХОНДАРЁ ОКРУГИДА МИЛЛИЙ - ОЗОДЛИК ҲАРАКАТИНИНГ ИККИНЧИ БОСҚИЧИ ВА ТАРИХИЙ ТАҲЛИЛЛАР.....	106

18. Гулчехра Исмаиловна Мўминова УСТРУШОНАНИНГ ЎРТА АСРЛАРГА ОИД ХЎЖАЛИК ИДИШЛАРИ ХАҚИДА АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР.....	111
19. Ismoil Nematov O'ZBEKISTON SSR SOLIQ SIYOSATIGA OID HUJJATLAR TAHLILI (O'ZMA R-86 FOND ASOSIDA).....	117
20. Nurali Ollomurodov QISHLOQ XO'JALIGIDA ISH HAQI BILAN BOG'LIQ QARAMA-QARSHI JARAYONLARINING TAHLILI (XX asrning 50 yillari misolida).....	123
21. Шаходат Абдукаҳхаровна Рузматова ПОДШО РОССИЯСИ ТОМОНИДАН ҚЎҚОН ХОНЛИГИНИНГ БОСИБ ОЛИНИШИ ВА УНИНГ ХОНЛИК АҲОЛИСИ ЭТНИК ЖАРАЁНИГА ТАЪСИРИ (1865-1876 йй.).....	127
22. Faxriddin Ro'ziboyev TURKISTON O'LKASI UCHUN ROSSIYA IMPERIYASI TOMONIDAN ISHLAB CHIQLIGAN BA'ZI NORMATIV QOIDALAR.....	132
23. Shavkatjon To'lanboev FARG'ONA HUNARMANDCHILIGINING O'ZBEK MILLIY HUNARMANDCHILIGIDA TUTGAN AHAMIYATI.....	137
24. Тўлқин Худойкулов Дўстбобоевич ЎЗБЕКИСТОНДА ҲАРБИЙ ИШ ТАРИХИ.....	143
25. Шерзод Чориев АРХИВ ҲУЖЖАТЛАРИ ЎЗБЕКИСТОНДА ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ТАРИХИГА ОИД МАНБА СИФАТИДА (1924-1941 йй.).....	149
26. Fotima Nasirovna Shirinova HARAKATLAR STRATEGIYASIDAN TARAQQIYOT STRATEGIYASIGACHA.....	156
27. Shoiraxon Asqarovna Qambarova SOVET HUKUMATINING XX ASR BOSHLARIDA SAYLOV JARAYONLARINI TASHKILLASHDA OLIB BORGAN TARG'IBOT ISHLARI VA ULARNING NATIJALARI (ANDIJON VA QO'QON SHAHARLARI MISOLIDA).....	165
28. Murodjon Normamat o'g'li Qurbonov SURXON VOHASINING TARIXIY – GEOGRAFIYASI (SO'NGI O'RTA ASRLAR).....	169
29. Kamoliddin Eshboltayevich Qobilov SURXON VOHASI BEKLIKLARINING IQTISODIY HAYOTIDA SAVDO-SOTIQ MUNOSABATLARINING RIVOJLANISHI (DENOV BEKligi MISOLIDA).....	174
30. Аъзамжон Юсупов XIX АСР БИРИНЧИ ЯРМИДА ЎРТА ОСИЁНИНГ ҚЎШНИ ХУДУДЛАР БИЛАН ИҚТИСОДИЙ АЛОҚАЛАРИ (Қўқон шаҳри мисолида).....	179
31. Дилдора Журакуловна Юсупова ҒАРБИЙ ЕВРОПА ОЛИМЛАРИНИНГ АРХИВШУНОСЛИК СОҲАСИДАГИ ОЛИБ БОРГАН ТАДҚИҚОТЛАРИ.....	184
32. Мансур Юсупов ЎЗБЕКИСТОН КИНОФОТОФОНО ҲУЖЖАТЛАР МИЛЛИЙ АРХИВИ ТАРИХИ.....	189
33. Гулжаҳон Шопулатовна Шайдуллаева ЎЗБЕКИСТОН ХУДУДИДАН ТОПИЛГАН ҚАДИМГИ ШАРҚ МАДАНИЯТЛАРИГА ОИД МАНБАЛАР.....	194
34. Саипова Камола Давляталиевна ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЗОР ИЗУЧЕНИЯ МИГРАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ: НА ПРИМЕРЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ УЗБЕКИСТАНА.....	206

Shavkatjon To'lanboev,

Namangan davlat universiteti katta o'qituvchisi

FARG'ONA HUNARMANDCHILIGINING O'ZBEK MILLIY HUNARMANDCHILIGIDA TUTGAN AHAMIYATI

For citation: Shavkatjon Tulanbaev. THE SIGNIFICANCE OF FERGANA CRAFTSMANSHIP IN UZBEK NATIONAL CRAFTSMANSHIP. Look to the past. 2023, Special issue 2, pp.

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10425789>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o'zbek milliy hunarmandchiligi taraqqiyotida Farg'ona vodiysining tutgan o'rni tarixiy va etnografik materiallar asosida yoritib berilgan. Maqolada muallif asosiy e'tiborni vodiy hunarmandchiligining o'ziga xos xususiyatlari, ustoz-shogird an'analari, hunarmandchilikning mintaqaviy jihatlari, mustaqillik yillarida vodiy hunarmandchiligi yuz bergan o'zgarishlarga qaratgan.

Kalit so'z va iboralar: Farg'ona vodiysi, hunarmandchilik, o'zbek milliy hunarmandchiligi, ustoz-shogird an'analari, kulolchilik, temirchilik, duradgorlik, novvoylik, degrezlik, do'ppichilik.

Шавкатжон Туланбаев,

Старший преподаватель Наманганского государственного университета

ЗНАЧЕНИЕ ФЕРГАНСКОГО РЕМЕСЛО В УЗБЕКСКОМ НАЦИОНАЛЬНОМ МАСТЕРСТВЕ

АННОТАЦИЯ

В данной статье на основе историко-этнографических материалов освещена роль Ферганской долины в развитии узбекских национальных ремесел. В статье автор остановился на особенностях ремесел долины, традициях мастеров-учеников, региональных аспектах ремесел, изменениях, произошедших в ремеслах долины за годы независимости.

Ключевые слова и фразы: Ферганская долина, ремесла, узбекские национальные промыслы, традиции мастеров-подмастерьев, гончарное дело, кузнечное дело, столярное дело, хлебопечение, портняжное дело, шляпное производство

Shavkatjon Tulanbaev,

Senior teacher of Namangan State University

THE SIGNIFICANCE OF FERGANA CRAFTSMANSHIP IN UZBEK NATIONAL CRAFTSMANSHIP

ABSTRACT

In this article, the role of the Fergana Valley in the development of Uzbek national handicrafts is highlighted on the basis of historical and ethnographic materials. In the article, the author focused on the specific features of the valley handicrafts, master-disciple traditions, regional aspects of the handicrafts, changes that occurred in the valley handicrafts during the years of independence.

Index Terms and phrases: Ferghana Valley, crafts, Uzbek national crafts, master-apprentice traditions, pottery, blacksmithing, carpentry, baking, tailoring, hat making.

1. Dolzarbligi:

Mustaqillik yillari xalqimizning milliy o'zligini anglashida muhim bosqich, ko'p asrlik ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, milliy hunarmandchilik, kosibchilik, yog'och o'ymakorligi, shaharsozlik an'analarini tubdan qayta jonlantirish davri bo'ldi.

Ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan hunarmandchilik va amaliy san'atning zardo'zlik, gilam to'qish, kulolchilik, misgarlik, pichoqchilik, yog'och o'ymakorligi, zargarlik, kashtachilik va ko'plab boshqa tur namunalari jahonning bir qator mamlakatlari muzeylarida, ko'rgazma zallarida, shahsiy kolleksiyalarda namoyish qilinganligi va xorijiy xalqlarning e'tirofiga sazovor bo'lgani fikrimizning dalili desak xatò bo'lmaydi.

2. Metodlar va o'rganilganlik darajasi:

Mazkur maqolani yozish va unga doir ma'lumotlarni tahlil qilishda tarixiy-xronologik, muammoviy-hududiy yondashuv, qiyosiy tahlil, kuzatish va axborotchilar bilan bevosita suhbatlashish kabi usullar qo'llanildi. Shuningdek, tarixiy bilmoqning xolislik, sababiylik (determinizm), tarixiylik va tizimlilik (sistemali) tamoyillariga amal qilindi. Turli manba va ma'lumotlarni tahlil qilishda ularga qiyosiy va tanqidiy nuqtai nazardan yondashildi. Davr xususiyatlarini nazarda tutgan holda voqealar tarixiylik, tadrijiylik, sivilizatsion yondashuv usullari asosida umumlashtirildi va tahlil etildi.

Mavzuga doir tadqiqotlarda ilmiy-nazariy jihatdan hunarmandchilik tarixiga xolis yondashilganligi va keng ko'lamdagi manbalardan foydalanilganligi bilan ajralib turadi [1.]. Shuningdenk, mazkur davrga oid Q. Jumayev, S. Turayeva, M. Hamidova, R. Qilichev, S. T. Davlatovalarning ishlaridan Farg'ona vodiysi aholisi hunarmandchiligini o'rganishda qiyosiy material sifatida foydalanish mumkin [2].

3. Tadqiqot natijalari:

O'zbekistonda hunarmandchilikni rivojlantirish uchun ijtimoiy-ma'naviy asos va ming yilliklar davomida shakllangan xalq hunarmandchiligi tajribasi mavjud ekanligini e'tiborga olib, Respublika Prezidenti va hukumati tashabbusi bilan Mustakillik yillarida sohani rivojlantirish borasida ko'plab farmon va qarorlar qabul qilindi [3]. Bu esa O'zbekiston, jumladan, Farg'ona viloyatida milliy xalq hunarmandchiligi va amaliy san'ati taraqqiyoti, kasanachilikning tiklanishi va yanada rivojlanishida, ayniqsa, milliy hunarmandchilikning unutilgan ba'zi soha va tarmoqlarini qayta tiklash borasida ilgari tashlangan ulkan huquqiy va amaliy jarayon bo'lib, ularning mohiyatini ochib berish va ahamiyatli jihatlarini tadqiq etish muhim masala hisoblanadi.

Farg'ona viloyatining yirik kulolchilik markazi bo'lgan Rishton qishlogida yasalgan yuqori sifatli buyumlar azaldan butun O'rta Osiyoda mashhur bo'lib ketgan edi. Jumladan, 1899-yilda Parijda ish boshlagan butunjaxon ko'rgazmasi uchun O'rta Osiyodan Rishton buyumlarini tanlab olinishi bu fikrimizni tasdiqlaydi. Tadqiqotchi Y. Golovin o'z xotiralarida bu yerda ustalarning maxsulot ishlab chiqarish sharoitlarini yaxshilash evaziga buyumlarni hatto, Yevropa bozorlariga ham chiqarish mumkinligini haqida yozgan edi [4].

Rishtonlik hunarmandlar Bahovuddin Naqshbandni o'zlarining piri va hunarmandchilikni bu yerda boshlanishiga sababchi deb bilar edilar. Asrlar davomida Rishtonda hunarni rivojlanishi bu yerda ko'plab mohir kulollarni yetishtirdi. Chunonchi, Rishton kulollaridan usta Abdullo, usta Bobo Niyozmatovlarning asarlari mashhur va yuqori baholangan. Usto Uzoqboy Shermatov, usto Muso Ismoilovlar tayyorlagan mahsulotlar esa o'zining rangi, jozibadorligi, naqshlarning nozikligi bilan ajralib turgan. O'lmas Ortiqboyev, Abdulla To'xtayev, Hakimboy Bogayev, Boysalim ko'zagar,

Matyoqub Roziyev, Mirraim Hikmatullayev kabi ustalar yasagan kosa, piyola va boshqa buyumlar aholi tomonidan katta qiziqish bilan olinar edi.

Kulolchilik Qo'qon xonligining so'nggi yillarida ham rivojlanishda davom etib, yilda bir marta davlat hazinasiga salmoqli miqdorda pul bilan soliq to'lab turilgan. Shuningdek, XIV asrda Buxoroda yashan Said Amir kulol bu yerdagi kulollarning piri ustoz deb sanalib bu avliyoning "avlodlari"ga nazr ko'rinishida yig'im ham berganlar [5].

XIX–XX asrlarda Rishton kulollarining asosiy ish quroli charx doirasidan iborat bo'lib, faqat tog'li hududlardagina buyumlar qo'lda yasalgan. Sopol idishlarning sirti qadimgi davrlarda turli shakllar, belgilar bilan bezatilgan. Ularga xat qalam, savsar qalam, bilan naqshlar chizilgan [6].

Farg'ona viloyatida chinnigarlarning yasagan buyumlari jozibador, tagi osmonrangli ko'k naqshlar bilan bezatilgan bo'lib, tagi oq, sariq, yorqin ko'k rangli naqshlangan Toshkent chinnilaridan ancha farq qilgan. XIX asrning ikkinchi yarmida chinni buyumlar tayyorlashda usta Boybobo mashhur bo'lgan. U yasagan buyumlar shaklining mutanosibli, chinnining a'lo sifati bilan ajralib turgan. Usta tomonidan ishlangan idishlarning naqshi nafis uslubda ingichka mo'yqalam bilan zangori bo'yoqlarda chizilgan. Usta tomonidan yasalgan buyumlar bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi Davlat va san'at muzeyida saqlanmoqda.

Farg'ona vodiysining o'troq etnoslari ham Markaziy Osiyoning boshqa mintaqalaridagi hunarmandlar kabi metallardan buyum tayyorlash borasida turli usullaridan foydalangan. Mahsulot tayyorlash usuli tarmoq va yasalayotgan buyumning xususiyatiga bog'liq bo'lgan. Temirchilikda mahsulot metallni toblash, payvandlash va birlashtirish kabi usullarda yasalgan.

Temirchilik do'koni ko'pincha usta hovlisida joylashgan, mahsulotlar ustaning oila a'zolari yoki shogirdlar yordamida tayyorlangan. Buyum temirchilik otashdonida qizdirilgan temirdan sandon ustida bolg'a bilan ishlov berib yasalgan. Bunda shogird og'ir bolg'a bozg'on bilan temirga buyum shaklini bersa, usta xos bolg'a bilan jarayonni yakunlagan. Mahsulot yasashda xomashyo tanqisligi bois, "peshlash" usuli, ya'ni temir va po'latni birlashtirish orqali mahsulot tayyorlash vodiya keng tarqalgan edi.

Dehqonchilik vohalarida o'zbek va tojik temirchilari mehnat qurollaridan ketmonni ko'p tayyorlashgan. Temirchi ketmon uchun avval zarur temir bo'lagini qalam bilan kesib olgan. Keyin temir toblangan, bolg'alangan va ketmon holiga keltirilgan. Ushbu ketmon andozasida sumba bilan sopi o'rnatiladigan zo'g'ota uchun teshik ochilgan. Temirchilarning ta'kidlashicha, o'tmishda ketmon zug'otasi ketmon tanasining o'ziga uzoq vaqt ishlov berish natijasida chiqarilgan. Keyingi jarayon ketmon tanasining chet qirg'og'ini yuqoriga qaratib, biroz qaytarilib, "ketmon yelkasi" chiqarilgan. Ketmonning ushbu qismi vodiyni turli mintaqalarida farqlanib, ushbu holat mazkur mehnat qurolining qacda foydalanganligi bilan bog'liq bo'lgan. Xususan, Farg'ona viloyatining Yangiqo'rg'on va Qo'shtegirmon kabi temirchilik qishloqlarida ketmon kichik, burchakli shaklda yasalgan [8].

Ma'lumotlarga qaraganda, XX asr boshida birgina Qo'qonda 250-300 ta ketmon yasovchi usta bo'lgan. Bu hunar turi ham avloddan-avlodga o'tib, ustaxonalar o'z salohiyatiga ko'ra yirik, o'rtacha va kichik bo'lgan. Kichik ustaxonalarda oila a'zolari ishlab, buyurtma buyicha ketmon yasaganlar. Yirik ustaxonalarda yollanma ishchi kuchidan foydalanilgan. Manbalarga ko'ra, qo'qonlik Yo'ldoshboy do'konida 10 kishi ishlagan va omoch tishi, o'roq, dastkalla, uzum qaychi kabi buyumlar ham tayyorlangan. Yasaladigan ketmonlar geografik sharoit va ish turiga ko'ra qalin, yupqa, qatga-kichik, yelkador, yumaloq shakllarda yasalgan. Ushbu hunar turi bo'yicha Qo'qon yaqinidagi Qo'shtegirmon qishlog'i yirik markaz sifatida ajralib turgan [9].

Markaziy Osiyoda farg'onalik tikuvchilar tayyorlangan do'ppilar alohida o'rinda turgan. Farg'ona vodiysida Chust va Marg'ilon shaharlari hamda uning atrofidagi qishloqlar aholisi tanilgan. Birinchi shaklga yuqori qismining balandligi va gardishining kengligi, ikkinchisi esa gardishi nisbatan pastligi, tepa qismining kvadrat, ya'ni yassiligi bilan ajralib turgan. Tikilgan do'ppilar hududiy xususiyatlarga ko'ra farqlangan, bundan tashqari, erkak va ayollarning hamda yosh bolalar uchun do'ppilar tikilgan.

O'lkada Namangan viloyatining qora fonga oq ip bilan ba'zan to'q yashil fonga bodom shaklida kashtalangan do'ppisi nihoyatda mashhur bo'lgan. Ushbu do'ppi turi nafaqat Chust va uning

atrof qishloqlarida, balki butun Namangan uezdida tayyorlanib, “Chust do’ppi” deb nomlangan. Farg’ona viloyatining Marg’ilon shahri tarkibidagi qishloqlarda keng tarqalgan naqshi qalampir nusxa do’ppi juda ommalashgan [10]. Bunday do’ppi nusxalari asosan, vodiyning janubiy mintaqasidagi Qo’qon-Quva oralig’i hududlarida urf bo’lgan.

Do’ppido’zlikda mahsulot tayyorlash ham o’ziga xos bo’lgan. Dastlab do’ppining yuqori va kizak qismlari qora las matosidan qaychi bilan kesib, bichib olingan. Keyin tepa qism qora las matoga qolip qog’ozda igna bilan teshilib, oq rangda naqsh nusxasi tushirilgan va ingichka zira igna bilan oq ipak ipda naqsh tikib chiqilgan. Ushbu qora las tagiga oq, qizil surp matodan astarlik qo’yib, mayda qilib qavib chiqilgan. So’ngra har bir qaviq orasiga mayda qog’oz bo’laklari sim bilan tikib piltalangan va kizagi ham shu usulda tayyorlangan. Kizak tikiladigan jihagi tagi siraj bilan qotirilgan. Buning uchun sirach suv va bug’doy uni qo’shib, atala qilinib, tayyorlangan. Jiyagi do’konga ikkita ipak ip qo’yilib, bir kishi uni tortib turgan holda eshib turgan, ikkinchi kishi esa uni yo’g’on igna bilan tikadi va jihak tayyor bo’ladi. Unga tepa qism va kizak qo’shib tikilgan, so’ngra do’ppi ichi ag’darilib, ichi tikib chiqiladi. Keyin u rostlanib, taxtakash, ya’ni xomtakash qilinadi, kraxmal qilinib, maxsus dastgohda zichlab qotiriladi. Shundan so’nggina do’ppi tayyor holatga keladi.

Vodiydagi o’troq aholi turmush tarzida barcha xalqlardagi kabi yog’och buyumlar tayyorlash va undan foydalanish qadimdan katta ahamiyat kasb etgan. Shu o’rinda qayd etish kerakki, yog’ochga ishlov berish aholining turmush tarzi va xo’jalik yo’nalishi bilan bog’liq holda rivojlangan. Ayniqsa, o’rganilayotgan davrga kelib duradgorlik alohida kasb turi sifatida aholining xo’jalik hayotida muhim o’rin egallagan.

Farg’ona viloyatida o’troq jamoalarida oddiy yog’och buyumlar deyarli har bir dehqon xo’jaligida tayyorlangan. Biroq, alohida turdagi yog’och buyumlarni tayyorlash zarur malaka talab qilgan. Shu asnoda, qishloq aholisi orasida usta-duradgorlar yetishib chiqqan. Ular ushbu hunarni yuksak darajada rivojlantirgan, natijada vodiya tanilgan duradgorchilik qishloq markazlari vujudga kelgan. Chunonchi, Qo’qon uyezdining Bekobod hamda Yangiqo’rg’on qishloqlarida duradgorchilik rivojlangan. Duradgorchilikni o’z etnik an’analarga ko’ra takomillashtirib borgan vodiya sharqidagi Aravon volostida uyg’ur duradgorlari mohir hunarmand sifatida el orasida tanilgan [11].

Qishloqlarda duradgorchilik aholining xo’jalik yo’nalishi bilan ko’p jihatdan bog’liq edi. Chunonchi, dehqonchilik mintaqalarida omoch, bo’yinturuq, mola, yog’och kurak va yetishtirilgan hosilni saqlash uchun yog’och idishlarga talab katta bo’lgan. Masalan, Farg’ona viloyatining Kenagas va Bekobod qishloqlarida o’zbek duradgorlari qayrag’och hamda yong’oq daraxtidan bo’yi ikki metr uzunlikdagi don saqlanadigan katta hajmli «tuya-sandiqlar»ni yasagan.

Farg’ona vodiysida hunarmandchilikning biq qator tarmoqlari rivojlangan bo’lib, anashunday tarmoqlardan bir bu ko’nachilikdir. So’yilgan hayvonning shilinib olingan terisiga ishlov berib, undan charm tayyorlash deyarli har xil usulda amalga oshirilgan. Bu usul Markaziy Osiyoning boshqa mintaqalaridagi teriga ishlov berish, charm tayyorlash usulidan kam farq qilishi qator tadqiqotlarda tavsiflangan [12].

Terilar oddiy usulda ishlanib, dastlab ivitilgan va hayvon yog’i bilan ishlov berilib, hom teri xoliga keltirilgan. Echki va qo’y terilari ham ivitilib, oshlangan. Zamsh terilari esa tuzli suvda ivitilib keyin dudlangan. Ko’nachilar echki sag’iriga ishlov berishda tuz va mis oksididan foydalangan.

Xom teri tayyorlash uchun juni ichkari tomonga qaytarilgan terilar chuqurchaga joylashtirilib, ustiga oxak eritmasi va tozalanmagan ishqor quyib to’ldirilgan. Terilar chuqurchada 7–10 kunlab saqlangan. Keyin esa ularni olib, yuzasiga o’tmas pichoq bilan ishlov berilgan. Bu terilar oqar suvda obdon yuvilgan va arpa uni eritmasi bilan to’ldirilgan chuqurchaga solib qo’yilgan. Bir nechta kundan keyin terilarga rangda ishlov berib, tuz surkalgan. Terilar ipga osilib qo’yib quritilgan, keyin qo’yning dumba yog’i bilan ishlov berib yumshatilgan. Tayyor terilar sarrojlilik mahsulotlari tayyorlash uchun ishlatilgan.

Tarixan qo’lyozma va arxeologik manbalarning xabar berishicha, Farg’ona vodiysi qadimdan yirik madaniy markazlardan bo’lib, uning ko’plab shaharlarida hunarmandchilik rivojlangan edi. Bunday shaharlar turkumiga Axsikent, Quva, Namangan, Andijon, Qo’qon shaharlari kiradi. Ushbu hududlardagi kandakorlik hunarmandchiligi o’ziga xos xususiyatlari bilan boshqa mintaqalarida tubdan ajralib turishi bilan farqlanadi. Farg’ona kandakorligining o’ziga xos xususiyatlaridan biri

naqshlarining sayoz, islamiyligidadir. Jumladan Qo'qonda mayda gulli naqsh berishning urfga kirgan. Farg'ona o'lkashunoslik muzeyidagi materiallarda XIX asr oxirida mis patnislarga Xudoyorxon o'rdasi, hayvonlar, odamlar timsolidagi naqshlarni berish ham tarqalganligini ko'rish mumkin. Buyumlar qimmatbaho toshlar: feruza, yoqut, marjonlar bilan ziynatlangan. Muzeydagi marg'ilonlik kandakorlar tomonidan ishlangan buyumlarda o'sha davrlarda marg'ilonlik ustalarning sevimli naqsh elementi bodomsimon ko'rinishdagi qalampir naqshi ekanligini ko'rish mumkin.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida pilladan ip yigirish vodiyning shahar va qishloqlarida rivoj topgan. Chunonchi, ushbu davrda Marg'ilonda 342 ta, Qo'qonda 183 ta pilladan ip yigiruvchi do'konlar faoliyat ko'rsatgan [13].

Albatta, qishloq hunarmandchiligi sharoitida ipakdan ip yigirish shahar hunarmandchilik usulidan, ko'lamidan jihatidan birmuncha farq qilgan. Xususan, an'anaviy usulga ko'ra, ayollar avval pillani turli chiqitlardan tozalab, qaynab turgan qozonga solgan. Pillakash qozon yonida turib, cho'psa bilan 15–20 ta pilla tolasini tutib, (tola soni eshiladigan ip yo'g'onligiga bog'liq bo'lgan) qo'l bilan yengilgina eshib charxchi ayolga uzatgan. U ip uchini charx yigiga ilashtirgan holda, charxni aylantirib ipak ipni yigirgan. Pillakash doimo eshilaotgan iplar sonini kuzatib turgan. Zarur paytda u cho'psa bilan yangi tolalar tortib eshilaotgan ipga qo'shib borgan va ipni bir tekis yo'g'onlikda yigirilishiga erishgan. Yigirish oxirida iplar yigdan kalavaga o'rab olingan. Tolalari chigallashgan, uzilib ketgan pillalar toki tolalanib yoyilguncha qaynatilgan va sovugach, savag'ich bilan urib, paxta ip kabi charxda ip qilib yigirilgan [13].

XX asr boshlariga kelib Turkistonga Rossiyadan fabrika mahsulotlari kirib kela boshlagan davrda ham Farg'ona vodiysi qishloqlarida to'qimachilik butunlay tanazzulga uchramagan, aksincha, an'anaviy matolarni tayyorlash davom etgan. Chunki, olacha, qalami va beqasam kabi matolar fabrikalarda tayyorlanmagan, ushbu matolar arzon, chekka qishloqlarga yangi mahsulotlar keng miqyosda kirib kelmagan, yarimnatural dehqon xo'jaliklari o'z ehtiyoji uchun uyda mato tayyorlar edi.

4. Xulosalar:

Tadqiqot jarayonida to'plangan malumotlardan xulosa qilib shuni aytish joizki, dunyo miqyosida hunarmandchilik qadimgi davrlar, ya'ni insoniyatning ishlab chiqarish faoliyati bilan birgalikda paydo bo'lgan, degan xulosaga kelindi. Taraqqiyot jarayoni hunarmandchilikning qanchalik qadimiy faoliyat sohasi ekanligini ko'rsatadi. Hunarmandchilik o'z taraqqiyoti jarayonida uy hunarmandchiligi, buyurtmaga va bozorga asoslangan hunarmandchilik shakllarini bosib o'tdi. Hunarmandchilikning bunaqa bosqichlarni bosib o'tishida ijtimoiy mehnat taqsimotlari katta turtki bergan.

Iqtiboslar/Сноски/ References:

1. Агзамова Г. А. Ўрта Осиё хонликларида хунармандчилик ва савдо. Тарих фанлари доктори. диссертацияси. – Тошкент, 2000. – 348 б.; Agzamova G. A. Crafts and trade in Central Asian khanates. Doctor of History. dissertation. - Tashkent, 2000. – 348 p; Мусаев Н. XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бoshларида Туркистонда саноат ишлаб чиқаришнинг шаклланиши. – Тошкент, 2008; Musaev N. The formation of industrial production in Turkestan in the second half of the 19th century – the beginning of the 20th century. - Tashkent, 2008; Зияева Д. Х. Ўзбекистон шаҳарлари XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бoshларида. – Тошкент, 2013. – 440 б.; Ziyaeva D. H. Cities of Uzbekistan in the second half of the 19th century - the beginning of the 20th century. – Tashkent, 2013. – 440 p.;
2. Ўроков Б. Зарафшон воҳаси қишлоқ аҳолисининг хонаки тўқимачилик ва чеварчилик хунарлари. Тарих фан. номз... дисс. – Тошкент: 1993. – 156 б.; Orokov B. Home textile and crafts of Zarafshan oasis villagers. History is a science. nomz... diss. – Tashkent: 1993. – 156 p.; Қиличев Р. Бухоро шаҳрида хунармандчилик (XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бoshлари). тарих.фан. номз. дисс. – Бухоро. 1997, –185 б.; Kilichev R. Crafts in the city of Bukhara (the second half of the 19th century - the beginning of the 20th century). history. science. name diss. – Bukhara. 1997. – 185 p.

3. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси. – Тошкент, 1991. – № 10; Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши Ахборотномаси. – Тошкент, 1991. – № 12; Bulletin of the Supreme Council of the Republic of Uzbekistan. - Tashkent, 1991. – №10; Bulletin of the Supreme Council of the Republic of Uzbekistan. - Tashkent, 1991. – №12.
4. Марғилон – 2000 / Анорбоев А. ва бошқ. Мухаррир Т. Мирзаев, Ш. Пидаяев. – Т.: Шарқ, 2007. – Б. 173; Margilan - 2000 / Anarbaev A. and others. Editor T. Mirzaev, Sh. Pidaev. – T.: Sharq, 2007. – P. 173.
5. Ибрагимов Б., Эсонов З., Фарғона ҳунармандчилиқ мактаби. – Фарғона, 2004. – Б. 13; Ibragimov B., Esonov Z., Fergana handicraft school. – Fergana, 2004. – P. 13.
6. Margilan – 2000... – P. 175.
7. Акбаров Қ., Эсонов З., Ҳамрақулов С. Қўқон ҳунармандчилиги. Китоб-альбом. – Т., 2019. – Б. 111–112; Akbarov Q., Esonov Z., Hamrakulov S. Kokan crafts. Book-album. – T., 2019. – P. 111–112.
8. Dala yozuvlari. Farg'ona viloyati Dang'ara tumani Urganji qishlog'i. 2023-yil; Field notes. Urganji village, Dangara district, Fergana region. 2023- year.
9. Давлатова С. Ўзбек кўнчилиги // San'at. – 2018. – № 1. – Б. 26; Davlatova S. Uzbek tanning // Art. – 2018. – №1. – P. 26.
10. Давлатова С. Ўзбек кўнчилиги... – P. 26.
11. Ibragimov B., Esonov Z., Fergana handicraft school. – Fergana, 2004. – P. 26–27.
12. Эсонов З. Ю. Фарғона водийси қишлоқ аҳолисининг ҳунармандчилиқ анъаналари (XIX аср охири – XX аср бошлари). Тарих фан. фалсафа док (PhD).... дисс. – Т., 2021. – Б. 39; Esonov Z. Yu. Craft traditions of rural residents of the Fergana Valley (end of the 19th century – beginning of the 20th century). History is a science. Doctor of Philosophy (PhD).... diss. – T., 2021. – P. 39.
13. Esonov Z. Yu. Craft traditions of rural residents of the Fergana Valley ... – P. 42.

ЎТМИШГА НАЗАР

2 МАХСУС СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ
СПЕЦИАЛЬНЫЙ НОМЕР 2

LOOK TO THE PAST
SPECIAL ISSUE 2

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Тадqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000